

DEİZM

► F. Bacon'ın ve R. Descartes'in doğa bilimini, T. Hobbes'un devleti ve H. Grotius'un hukuku Kilise otoritesinden kurtarması ve bunları bağımsız bir temel üzerinde, yani doğa ve akıl temeli üzerinde yeniden inşa etmeleri gibi, deizm de dini kilise dogmatizminden ve kör tarihsel inançtan kurtarmaya ve onu doğal bilgidен türetmeye çalışır. **Deizm** gerçek dinin kaynağını ve sınamasını akılda bulduğu sürece, **rasyonalizmdir**; vahyin ve ilhamın doğaüstü ışığından aklın doğal ışığına başvurduğu sürece, **natüralizmdir**, **doğalcılıktır**; vahyin ve kayıtlarının, belgelerinin yalnızca rasyonel eleştiriyi sınırlamasına izin vermeyip, ayrıca eleştirinin başlıca nesnesi ya da konusu yaptığı sürece, yandaşları ya da savunucuları **özgür düşüncülerdir**.

► Deizmin genel ilkeleri birkaç tezde toplanabilir. Özel içeriği ahlak olan doğal bir din vardır; bu da iki maximden, kuraldan başka bir şey içermez: Tanrı'ya inan ve sorumluluğunu yerine getir. Pozitif dinler bu standarda göre yargılanmalıdırlar. Doğal dine yapılmış ve onunla çatışan pozitif dinlerdeki öğeler gereksiz ve tehlikeli eklemelerdir, insanların keyfi emirleridir, kurnaz yöneticilerin ve sahtekar, düzenbaz, yalancı papazların, rahiplerin, vb. işidir. Orijinal formunda aklın gerçek dininin tam ve eksiksiz anlatımı olan Hıristiyanlık, kilisenin tarihsel gelişiminde büyük bozulmalara ve çöktürmelere maruz kaldı. Şimdi yapılması gereken onu bunlardan arındırmaktır/ temizlenektir.

► Bu ilkelerin desteklenmesi için şu argümanlar geliştirilir: Gerçek birdir ve tek bir gerçek din vardır. Eğer insanların mutluluğu bu dinin emirlerinin yerine getirilmesine bağlıysa, bu emirlerin herkes için anlaşılabilir ve kavranabilir olması gerekir ve bunlar herkese iletilmiş olmalıdır; ve özel bir vahiy ya da yasa herkesin bilgisine gelemeyeceğinden, bunlar, öyleyse, insan yüreğine yazılmış ödev yasalarından başka bir şey olamazlar. Kurtuluş için ihtiyacımız olan şey yaratıcı ve yargıç olarak Tanrıyı bilmek ve onun emirlerini yerine getirmektir, yani ahlaki bir hayat sürdürmektir. Tek gerçek din insanlara iki şekilde iletilir: Aklın iç doğal vahiyi yoluyla ve İncil'in dış tarihsel vahiyi yoluyla. İkisi de Tanrıdan kaynaklandığı için bunlar birbirleriyle çelişmezler. Bu yüzden doğal din ve pozitif dinler arasında da tek gerçek din, içeriklerinde değil, ama ilan edilme ya da yayılma tarzlarında birbirlerinden ayrılırlar. Akıl, tarihsel dini doğal dinin sağladığı kriterle yargılar ve gerçek vahiyi iddia edilen vahiyden bunun içeriklerinin akılla uyumuna göre ayırdeder. Öğretilerinin akla yatkınlığından dolayı deist İncil'e, Kutsal Kitap'a inanır; deist bu öğretiler Kutsal Kitap'ta bulunduğu için

bunların doğru olduğunu ileri sürmez. Eğer pozitif bir din doğal dinden daha az bir şey içeriyorsa, o eksiktir; eğer daha fazlasını içeriyorsa, gaddardır, zalimdir, acımasızdır, çünkü gereksiz şartlar dayatmaktadır. Vahyin güvenilirliği konusunda otorite akıldır; gerçekte, ondan başka, gerçekliğe ulaşmamızı sağlayacak bir araç yoktur ve dışsal bir vahyin gerçek olup olmadığının kabulü ancak daha şimdiden Tanrının varlığına aklın iç ışığı yoluyla ikna olmuş kişiler için mümkündür.

► Doğal din her zaman ve her yerde aynıdır, evrenseldir ve zorunludur, tamdır, ebedidir ve orijinaldir. Orijinal olarak, en eski dindir ve dünya kadar eskidir; tam olduğu için, geliştirilmeye müsait değildir, tersine ancak bozulabilir ve restore edilebilir. Tam saflığı içinde iki kez varoldu: İlk insanların dini olarak ve İsa'nın dini olarak. İki kez bozuldu: Mısır'daki ölüye tapınmadan kaynaklanan putperestlik tarafından Hristiyanlık-öncesi dönemde ve İsa'dan sonraki dönemde mucizelere düşkünlükte ve otoriteye körü körüne saygıda ve itaatte. Her iki durumda da çürümenin kaynağı, iktidar düşkünlü din adamlarıydı. Bunlar anlaşılması zor dogmalarla, gizemli dinsel ritüellerle insanları korkutmaya ve kontrol etmeye çalıştılar ve kendi çıkarlarını kitleleri boşançılara mahkum etmede gördüler- her bir yeni tanrısallık, her bir yeni gizem onlar için yeni bir kazanç demektir. İlk dini politeizme, çoktanrıçılığa bozdukları gibi, Hristiyanlığı da döndürülecek olanların önyargılarına uyumlu kılmakla bozdular ve çürüttüler. Yahudiler onda Yasa'nın bir yankısını aradılar, paganlar festivallerini ve esrarlı felsefelerini özlemişti; bu yüzden Hristiyanlık yalnızlığından uzaklaştırılıp, hiçbir yararı olmayan gereksiz ritüellerle ve gereksiz, boş bir derinlikle dolduruldu. Yani, Yahudileştirildi ve paganlaştırıldı.

► Deistler kendilerine yönelik ateizm suçlamasını kabul etmediler. Şurası doğru: Ortodoks, resmi din anlayışı kendi standardına uymayan her inancı, inançsızlık olarak değerlendirmede bir sakınca görmez. Ancak deistler için ateist, akıldan yoksun insandır. (Platon, Yunanlar'da akıldan yoksun bir Abel karakterine benzetilmiştir.)

► Deistler tarihsel vahyi de yüzeysel, gereksiz olarak görmediler. Hristiyan vahiyte inanmayan kişiler.)

► Deist düşüncelerin gelişimde öncü rolü oynayan kişiler ve yapıtları: John Toland [*Christianity not Mysterious*(Gizemli Olmayan Hristiyanlık),1696], Anthony Collins [*Discourse of Freethinking*(Özgürdüşünmenin Söylemi),1719], Matthew Tindal [*Christianity as Old as Creation*(Yaradılış Kadar Eski Hristiyanlık),1730] ve Thomas Chubb [*True Gospel of Jesus Christ*(İsa Mesih'in Gerçek İncil'i),1738]. Toland vahyin bir eleştirisini talep ederken, Collins özgür araştırma ve inceleme hakkını savunur; Tindal yalnızca yeniden

canlandırılmış bir doğal din olan İsa'nın dininin en eski din olduğunu bildirirken, Chubb onu tümüyle ahlaki yaşama indirger.

► Thomas Morgan [*The Moral Philosopher, a Dialogue between the Christian Deist, Philalethes, and the Christian Jew, Theophanes*(Ahlak Filozofu, Hıristiyan Deist Philalethes ve Hıristiyan Yahudi Theophanes Arasında Bir Dialog),1737]'da şeylerin ahlaksal gerçekliğinin bir öğretinin tanrısallığının kriteri olduğunu, Hıristiyan dininin doğal dinin salt bir restorasyonu olduğunu ve havarilerin yanılmayacak insanlar olmadığını ileri sürdü.

► Viscount Bolingbroke'un deistlerin yanında ya da onların muhaliflerinin yanında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği kuşkulu. Dinin insanları baskı altında, boyunduruk altında tutmak için devlet tarafından kullanılan kaçınılmaz bir araç olduğu görüşündeydi. Vahiyi akıldan korumaya çalıştı; inancın ve bilginin ayrı olduğunu ileri sürdü. Kitleleri ancak daha üstün bir gücün korkusuyla kontrol altında tutabilirsiniz, yoksa akılla değil, diye düşünüyordu.

► Toland'ın ve Tindal'ın haricinde, deistik literatürde J. Locke'a yapılan göndermeler önemsiz. Wollaston ve Chubb Locke'in çalışmalarını kullanmıyorlar ve ona göndermede bulunmuyorlar. Başka deistik yazarda olduğundan daha çok Toland'da Locke'in deistik düşüncelerden sorumlu olduğu görüşüne rastlarız. O da dinsel spekülasyonun felsefi arka planı olarak, o da oldukça önemsiz bir düzeyde. Locke'in teolojik çalışmalarının Toland'ın üzerinde herhangi bir şekilde etkili olduğunun kanıtı yok. Collins'in de, başka herhangi bir deistten daha çok Locke'la kişisel yakınlığı olmasına rağmen, Locke'dan etkilendiği konusunda çok açık bir kanıt yok. Tindal birkaç kez kendi tezlerini desteklemek için Locke'dan alıntılar yapar, ama bu alıntılar da, gerçekte, onun din anlayışı için oldukça önemsizdir. Locke'in Deistlerin İncili'nde büyük pay ve sorumluluk sahibi olduğunu gösteren açık bir delil yok.

► Bu anlamda Locke'in deistik hareket üzerindeki etkisi çok azdı- en fazla Toland'da. Tersine, hareket geliştikçe, Locke'tan uzaklaştı- ya gözardı etti ya da Locke'a karşı eleştirel tutum aldı.

► Locke empirisistti ve deistler rasyonalistti; Locke aklın sınırlarında dıretirken ve doğüstü bir vahyin(tanrısal bildirim) zorunluluğunu ileri sürerken; deistler ahlakta ve dinde aklın yeterliliğinde ve vahiy üzerindeki otoritesinde dırettiler. Locke ve deistler radikal bir şekilde ayrılıyorlardı ve deistler de bunu çok iyi biliyorlardı.

► Dinsel problemlerde pek çok yazar, vahyin bize akıldan üstün olan ama akla karşı olmayan bir şeyi verebileceği konusundaki skolastik formülü benimsemekte bir sakınca görmüyordu. Liberal teologlar, Cambridge Platoncuları, Locke ve ilk dönem deistlerden bazıları bu görüşü savunuyorlardı. Ancak doruk noktasına ulaşan hareketi temsil eden deistlerin iddiası ise, eğer vahiy gibi bir şey olacaksa ya da varsa, bunun bize akıldan üstün, aklın üstünde olan bir şeyi veremeyeceği, sunamayacağı şeklindeydi. Bunlar pozitif Hıristiyanlığa daha fazla düşman olmaya başlamışlardı. Bu yüzden "ateist" olarak suçlanmalarına şaşmamak gerek. Tüm taraflarda rasyonalist bir tutum görülür; ama deistler rasyonalist ilkelerin uygulanmasında çok daha fazla rasyonalisttiler.

(Thomas Aquinas'ın ps.sps)

► Ne Locke ne de deistler Tanrının varlığını sorgulamadılar. Locke kozmolojik kanıtı savunurken, ontolojik kanıtı eleştirdi; fiziko-teolojik kanıtı ise gözardı etti. Deistler ise, Tanrının varlığını kanıtlamaya çok fazla dikkat yöneltmeseler de, ilkin Tanrının doğuştan düşüncesine sahip olduğumuzu belirtiyorlardı. Daha sonra bu öğreti terk edildi. Hareket etkili olduğu zamanda, fiziko-teolojik kanıtı öne sürdüler ve pratikte kozmolojik kanıtı gözardı ettiler. Locke ve deistler Tanrının varlığını farklı yollarda kanıtlamaya çalıştılar.

(Bir empirisizme ontolojik kanıtı savunmasını beklenen Tanrısızdır.)

► Tanrının dünya ile ilişkisi konusunda da Locke ve deistler arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunabilir. Locke ve neredeyse deistlerin tümü mucizeleri tarihsel olgular olarak kabul ediyorlardı. Ancak genelde mucizeler konusunda deistik eğilim düşmancaydı. Deistler İncil'de anlatılan mucizeler konusunda kuşkucu bir tavır sergilerken, Locke mucizelere yönelik kuşkucu bir yönelim göstermez. Locke mucizelerin vahyin kanıtı olduğunu kabul eder. Toland ve Bolingbroke'un dışında, deistler mucizelerin değerini reddederler. Deizmi karakterize eden bu görüştür. Bu genel olarak kabul görmüştür ve Locke'ın savunduğu görüşlerden radikal bir kopuştur.

► Vahyin ve doğal dinin önemi ve otoritesi konusunda ise, Locke İncil'le özdeşleştirdiği doğaüstü vahyi ve onun otoritesini rasyonel temellerde kabul eder. Buna göre, akıl onun üstünde olan ama ona karşıt olmayan bir şeyle tamamlanır. Locke ayrıca peygamberliği vahyin bir kanıtı olarak görüyordu. Deistler ise, bazı şartlarla, yani kayıtsız şartsız değil, bir olgu olarak vahyi kabul ediyorlardı, fakat bunu İncil'le özdeşleştirmiyorlardı. Ve bunun akli tamamlayamayacağına, bir kısmı ise gereksiz olduğunda diretiyordu. Woolston dışında bütün deistler peygamberliğin açık kanıtsal bir değeri olduğunu reddediyorlardı.

► Tüm liberal yazarlar doğal dinin önemi konusunda fikir birliği içindeydiler. Ama deistler dışında bu dinin sınırlarını ve yetersizliğini vurguluyorlardı. Onlara göre, doğal din, akıl dini

vahiyle tamamlanmalıydı; vahyedilmiş dinin karşısında tüm yasama yetkisinin ona verilmesine karşı çıkıyorlardı. Oysa deistler vahyedilmiş dinin sınırlarında ve doğal dinin öneminde ve yasamacı otoritesinde diretiyorlardı.

► Dinin tanımı konusunda da Locke ve deistler arasında belirgin bir ayrım söz konusu. O dönem İngiltere'sinde hakim olan görüş, dinin kanunla özdeşliği idi. Ancak deist hareketin daha radikal rasyonalizmi dini ahlakla ilgili olarak tanımlama eğilimindeydi. Locke da dinde etik yanı gözardı etmiyordu, ancak doğüstü faktörler onda deistlerden daha ön plandaydı.

► Hem Locke hem de deistler dinsel konuları, problemleri ele alış yöntemlerinde rasyonalist ve eleştireldi; otoriteye karşı akla başvuruyorlardı. Ama Locke muhafazakardı; oysa deistler radikaldi. Deistler dışında, Locke ve diğer liberal düşünürler dışsal olarak verili vahyin otoritesine önem verdiler. Locke eski inançlara saygılıydı ve geleneksel doğüstü emirleri resmileştirmede rasyonalist yöntemi kullanıyordu. Deistler ise eski inançlara karşı düşmanca bir şekilde eleştirel tutum içindeydiler ve rasyonalist yöntemlerini doğal dinin biricik otorite olduğunu belirlemek için geleneksel doğüstü emirleri gözden düşürmede kullanıyorlardı. Hem Locke hem deistler doğal dinin önemini kabul ediyorlardı. Ama Locke onun yetersiz olduğunda ve vahiyle tamamlanması gerektiğinde ısrar ederken, deistler ise onun yeterli olduğunu ve vahiy ve tüm din için normatif, kural ya da örnek olduğunu ileri sürüyorlardı.

► Benzerlikleri, bunların düşünme biçimlerini şekillendiren rasyonalist ve eleştirel ilkelerde bulmak mümkün; ancak bunlar tüm ilerici hareketlerin ortak ilkeleri. Ayrımlar bu ilkelerin uygulanmasında ve varılan sonuçlarda yatıyor.

► Ayrımlar daha o zamanlarda da biliniyordu. Locke'ın en keskin eleştirmenleri bile onu deistler arasında sınıflandırıyorlardı. Locke'ın ölümünden yarım yüzyıl sonra yazan John Leland, Locke'ın deistlerden ayrı olduğunu kabul ediyordu. Bolingbroke, kendi görüşleriyle Locke'ınkiler arasında uzlaşmaz bir ayrım olduğunu farkındaydı ve büyük bir olasılıkla Tindal da aynı düşüncedeydi. Ve Locke *Reasonableness of Christianity* (Hıristiyanlığın Akla Uygunluğu)'de kendini deistlerden ayrı olarak ve onların eleştirmenleri olarak götür, çünkü kitabı bunlara karşı yazmıştır.

► İrlanda Parlamentosu John Toland'ın *Christianity not Mysterious*'unun yakılması doğrultusunda bir karar alıyor. Parlamento'dan biri, kitapla birlikte yazarın da yakılmasını önerir.

► Matthew Tindal'in *Christianity as Old as Creation*'ı deistlerin *İncil*'i diye bilinir. Deist hareketi temsil eden tipik bir yapıttır.

► 16. yüzyılda ve sonrasında "deist" sözcüğü kelimenin ortodoks anlamında hiçbir vahye inanmayanlar için kullanıldı. Daha sonra, olayların gidişatına Tanrının mucizevi müdahalesini kabul etmeme, bu tip düşünürlerin özel karakteristiği oldu.

► John Toland *Yeni Ahit*(İncil)'te "gizem" sözcüğünün asla kendinde ve kendisi için anlaşılabilir ya da kavranılamaz olan bir şey için kullanılmadığını; gizli, saklı olup da daha sonra bildirilen ve böylelikle şimdi anlaşılabilir olan bir şey için kullanıldığını belirtir. Çünkü neden Tanrı bizim anlayamayacağımız bir şeye inanmamıza gerek duymalı? Rahipler, papazlar ve filozoflar Hıristiyanlığı bir gizeme dönüştüren ilk kişilerdi.

► Bolingbroke'a göre, kitleler hakim ve yürürlükteki dine bağlı kalmaya bırakılmalı ve özgür düşünürler tarafından rahatsız edilmemeliydiler. Özgür düşünce, soyluların ve eğitimlilerin bir ayrıcalığı olmalıydı.

Kaynakça:

- Gotthard Victor Lechler, *Geschichte des englischen Deismus* (Stuttgart und Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag,1841).

- Leslie Stephen, *History of English Thought in the 18th Century*, 2 Cilt (London: Smith, Elder, & Co.,1876).

- John Hunt, *Religious Thought in England*, 3 Cilt, (London: Strahan &Co., Publishers,1870).

- John Cairns, *Unbelief in the Eighteenth Century* (Edinburgh: Adam and Charles Black, 1881).